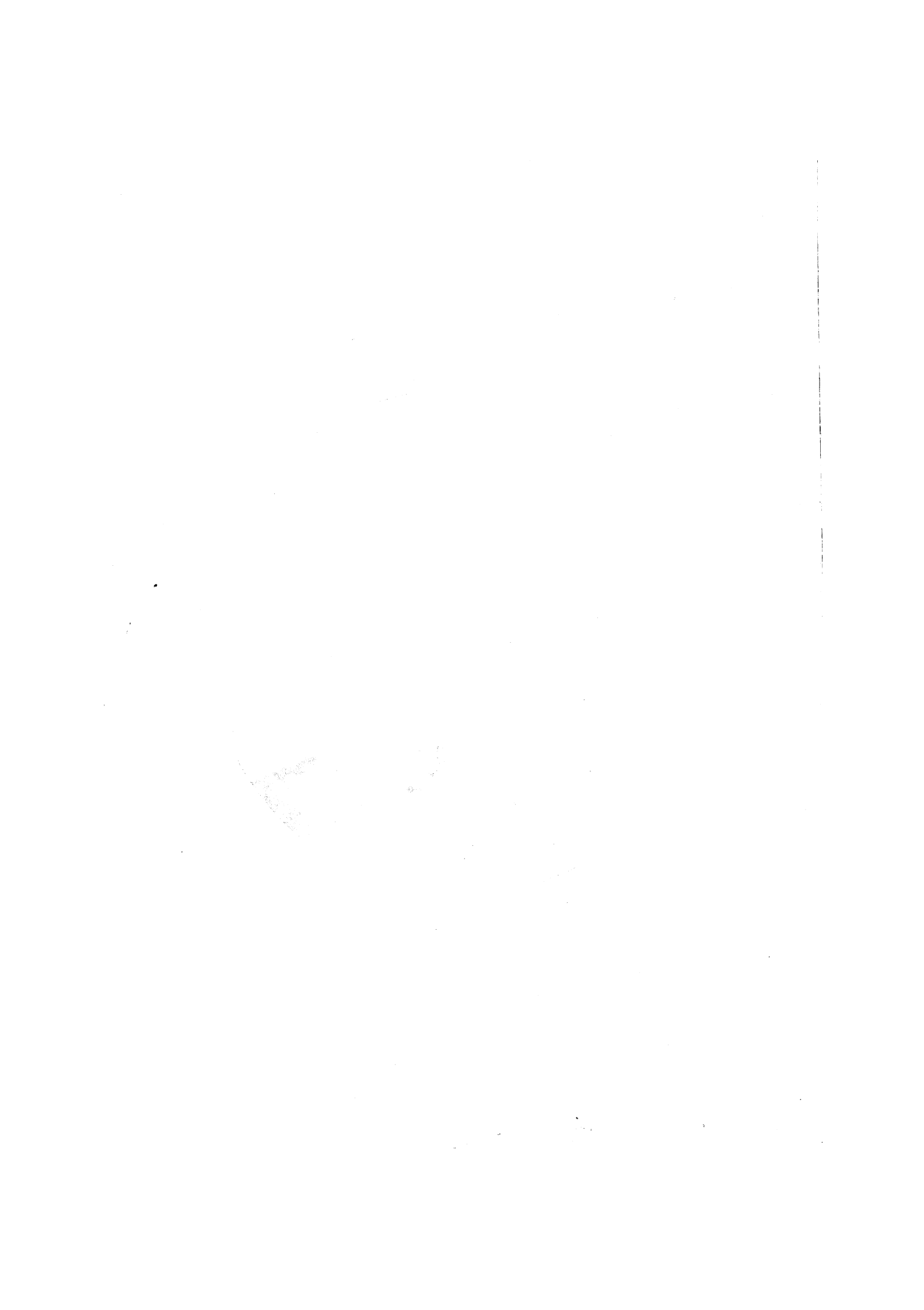

Prens Sabahattin

(1877 - 1948)

İÇTİMAİ MONOGRAFİ HAZIRLIKLARI

PRENS SABAHATTİN

Cahit TANYOL

Şahsiyeti gibi fikirleri de haksız bir ihmale uğrayan Prens Sabahattin, yılların ömrüne sardığı yalnızlık acıları ile, İsviçre'de, 30 Haziran 1948 de, hayata gözlerini yummuş bulunuyor. Yetmiş yıllık dağdağalı bir hayat macerasından sonra bu ölüm, onun ruhunda birikmiş meraret ve inkisarları silip süpürecek tek şans olarak karşısına çıkmıştır. Fakat sesinde mürşit sıcaklığı duyulan insanların ömrünü çevreleyen kader, onun da hayatını, unutulmanın ve terkedilmenin acılarıyla doldurduktan sonra, ölümünü bir hâdise yapmıştır. Bu hâdise oluş, artık onun fikirlerinin politika tuzaklarına düşmekten masûn olduğunu müjdelemesi bakımından, fikir hayatımız için bir kazanç sayılabilir.

Kimdir bu Sabahattin? Nasıl oluyor da uzun bir ihmalin uykusundan uyanarak — sanki tek kusuru yaşaması imiş gibi — ölümü, onun gerçek hüviyetiyle dirilmesinin başlangıcı oluyor? Avrupalılar ona Prens Sabahattin derler. Annesi(1) Osmanlı hanedanına mensup olduğu için bu isimle meşhur olmuştur. Biz de onun isminin önüne — hiç hoşlanmadığı — bu sıfatı koyduk; bundan maksadımız, fikir namusunun canlı bir örneği olan bu değerli adamın, fikrî asaletine işaret etti.

Babası, Damad Mahmut Paşadır.(2) Abdülhamit istipdadına karşı mücadele için, bütün ikbal ve servetini çığniyerek Avrupa'ya kaçan bir kahraman kişi idi. Sabahattin Bey, bu mücadelelerde, ba-

(1) Sabahattin Bey'in annesi Abdülmecid'in kızı ve Abdülhamid'in hemşiresi Seniha Sultan'dır. Kendisi Abdülhamid'e suikast yapan Iskalyeri - Aziz Bey Komitesine dahildi: (Ahmet Bedevî İnkılâp tarihimiz ve Jon Türkler sahife: 64).

(2) Mahmut Paşa, Damat Halil Paşa'nın oğludur. Onun unutulmuş büyük hizmetlerini merak edenler Ahmet Bedevî'nin «İnkılâp tarihimiz ve Jön Türkler» adlı değerli eserini okumalıdır.

basiyle beraber çalıştı; ve mesut bir tesadüf onu Fransa'da «Science Sociale» mektebi mensuplarıyla temasa getirdi. Bu andan itibaren Sabahattin Bey, politikacı olmaktan ziyade bir sosyolog ve terbiyecî gözüyle, çökmekte olan bir cemiyeti kurtarmanın imkân ve şartlarını araştırdı. Devrine göre çok ileri adamdı. Komitecilikle, hükümet ve parlamento değişmeleriyle, yeni bir hükümdar veya siyasi partinin iktidarı ele almasıyla, bir memleketin kurtulamıyacağını ısrarla söylemesi bakımından, bugün de iyi niyetli politika ve devlet adamlarına rehberlik etmek şerefini muhafaza etmektedir.

Böyle olmasına rağmen, bereketli fikirlerin taşıyıcısı olan bu adam, neden bu kadar ihmal edildi? Neden Cumhuriyet nesline, memleketin kalkınmasında en çok faydalanacağı bir insanın adı ve fikirleri öğretilmedi? Bunda bir kasit bulunduğunu söylemek haksızlık olur. Bunun sebebini, vasatî seviyenin, Sabahattin Bey'in davasını kavramaktan uzak oluşunda aramak lâzımdır. Zira onun davasının ne demagojiye, ne şarlattanlığa gelir tarafı vardı. Bundan dolayıdır ki, kolay şöhret, kolay servet ve kolay kudret arkasında koşanlar, ona derhal düşman oldular; ve düşmanlıklarını nesiller boyunca devam ettirdiler. Buna, her şeyi kendinden başlatmak isteyen 1908 in haris zihniyetini de katmak yalınış olmaz.

Fakat onun unutulmasının en önemli sebebi, fikirlerinin gerçekleşmesini bekleyen sabır ve feragate tahammülün zor olması ve bir şanssızlığın onu, gurbet elde yaşamaya mahkûm etmesidir. Buna «İttihat ve Terakki Cemiyeti» nin düşmanlığını ve Durkheim sosyolojisinin, Ziya Gökalp tarafından İttihat ve Terakki Cemiyetinin fikir organı haline getirilmesini de ekleyebiliriz.

Sabahattin Bey dün olduğu gibi, bugün de gündelik düşünürün işine gelir adamlardan değildir. O, yüz yıldan beri memleketimizin realitelerini gören, ona ciddi çareler düşünen ve bu uğurda hiç bir gösteriş ve menfaati gaye edinmiyen namuslu fikir adamlarındandır. Bu bakımdan o, Türk tarihinin çok az yetiştirdiği insanlardan biri olarak anılmaya hak kazanmıştır. Gelecek nesiller onun şahsiyetinde bir ahlâk kahramanı, fikirlerinde Türk vatanını kuşatan hayırlı ilhamlar bulacaktır.

II

Sabahattin Bey bütün ömrü boyunca Türk Cemiyetini, politikanın, partilerin dışında, kalbi muhabbetle çarparak düşünmüş,

onun kalkınmasının nelere mütevakıf olduğunu müsbet bir araştırma metoduna dayanan bir sosyoloji anlayışıyla ortaya atılmaya çalışmıştır. Bütün düşüncelerini, zümrelerin ötesinde, geniş halk yığınlarının kalkınmasına hasretmiştir. Onu politikacı sananlar yanılmaktadırlar. Onun ilmî hüviyetini karartan ve kendisini yıllarca politikacılar ortasına atan talihsizlik, uzaktan mensub olduğu aileden ve bir de sosyolojinin politikayı da ilgilendiren meseleleri kendisine konu yapması zaruretinden ileri gelmektedir. Bu hal, zarurî olarak Sabahattin Beyi politika sahnesine atmış bulunmaktadır. O çok defalar kendisinin politikacı olarak anlaşılmasından yana yakıla şikâyet etmiştir: «Kimbilir kaçınıcı defa tekrar ediyorum, biz ne İttihat ve Terakkiye, ne başka bir fırkaya, hiç bir kuvvete, hiç bir kimseye rakip veya düşman olmadık ve olamayız. Hafi ve aleni hiç bir heyeti siyasiyeye de mensup değiliz. Biliriz ki rical veya siyasî fırkaların hedefleri, ister meşru, ister gayri meşru icra kuvvetlerine sahip olmaktır. Biz ise öteden beri şahsî istiklâl ve millî iktidarı, hususî hayatımızın maddeten ve mânen kazançlı bir yola girmesinden bekliyoruz. Memuriyete fartı inhimakin, icra kuvvetlerine temellük hırslarının büsbütün aleyhinde bir cereyan tevlidine çalışıyoruz... Siyasî tahakküm hırsına hasım olan bizlerin, buna katiyen esir olan sizlerle (*) bir yolda çatışmamıza imkân tasavvuru kabil midir? Hükümetin başında hangi fırka, hangi adam bulunursa bulunsun; bu, bizce müsavidir..(1)».

Fransa'da Science Sociale Mektebi mensupları, politikadan en uzak sosyologlardan müteşekkildi. Öyle olduğu halde, o mektebin fikirlerini Türkiye'de yayan Sabahattin Bey, neden yakasını, arzusuna rağmen, politikadan kurtaramadı? Bunu Sabahattin Bey'in politika temayülüne yormak büyük bir haksızlıktır. Bu, daha fazla, Fransa ve Türkiye'nin sosyal şartlarındaki farktan ileri gelmektedir. Fransa, her türlü istikrarsızlığına rağmen, siyasî istiklâlden emin ve ilmî rüşde sahip bir memleketti. Orada her ilim kendi halkaları içinde gelişmek imkânına ve an'anesine sahipti. Türkiye ise, hayatı ve istiklâli atelşerle çevrilmiş bir memleketti. Başdöndürücü bir çöküntüye doğru gitmekte idi. Dışarıdan düşmanların, içeride yoksulluğun, teşkilâtsizliğin, geriliğin tehdidi altında idi. Böyle bir

(*) İttihat ve Terakki Cemiyeti.

(1) «Mesleğimiz hakkında üçüncü ve son bir izah» sahife 103 - 104.

memlekete dışarıdan hasbî fikirler gelemez. Her gelen fikir, cemiyetin o andaki ihtiyaçlarına tekabül etmek mecburiyetindedir. Her şeyden evvel, ilmi tesis etmek değil, memleketi kurtarmak lâzım. Bundan dolayı bize fikirler, sistemler tabii bir gelişmenin neticesi olarak gelemiyor; daha fazla, bir takım ihtiyaçları karşılamak ve bir takım mesuliyetleri sırtına almak mükellefiyetini de yükleniyor; ve bundan dolayı da kolayca katı ve sığ bir hal alıyor. Prof. Z. F. Fındıkoğlu, Sabahattin Bey'in ölümü münasebetiyle yazdığı bir makalede, (1) Ziya Gökalp ve Sabahattin Bey'deki bu ifrata işaret etmektedir. Fakat kanaatimize göre bu ifratın âmilini, onların şahıslarından ziyade, içinde buldukları cemiyete karşı gösterdikleri haklı telâşta aramak lâzım. Sosyal bilimlere bağlı her düşünür, fikirlerinin tabii neticesi olarak, yaşadığı topluluğu incelemeyi ve gördüğü noksanlara karşı bir takım çareler teklif etmeyi kendine borç bilir. Ve hele Sabahattin ve Ziya Bey'ler gibi, batmakta olan bir imparatorluğun çocukları için, bu aynı zamanda mantikî ve vicdanî bir vazife olur. Bizde her düşünür, her filozof, biraz da mürşit olmak mecburiyetindedir. Aksi halde Ziya Paşa'nın:

Gökte nice bin yıldız arar turfa müneccim
Gaflet ile görmez kuyuyu rehğüzerinde

dediği gibi suya yazı yazan bir adam durumunda kalır. Sabahattin Bey'in amacı sosyolojiyi bir lüks kabilinden memlekete sokmak değildi. Doğruluğuna, gerçekliğine ve kurtarıcı vasıflarına inandığı bir metod vasıtasıyla Türkiye'yi kurtarmaktı. Fakat o hiç bir vakit böyle bir gaye uğrunda ilmi feda etmedi. Objektiflik endişesi Ziya Gökalp'ten fazla olduğu için, bugün «İttihat ve Terakki Cemiyetine açık mektuplar» şeklinde yazdığı «İzahlar» ı okurken, onu politika bakımından, bir parça da kendi aksi sadasiyle oyalanan bir çocuk vaziyetine düşmüş görmekteyiz. Henüz politika bir cemiyet meselesi olmaktan ziyade bir iktidar ihtirası olmakta devam ediyor. Sabahattin Bey'in bütün mücadelesi, içtimaî ve ahlâkî hiç bir değer taşımayan bu iktidar ihtirasına karşı durmak olmuştur. Onun için iktidar ,politika gaye değil vasıta; önemli olan hükûmetin şekli değil, cemiyetin ihtiyaçlarıdır. Şu veya bu hükûmet şekli kurulmakla bir şey kazanılmış olmaz. Bundan dolayı o, daha pek genç yaşta iken politik meseleyi sosyal meseleden ayırmış, çok sevdiği mem-

(1) Cumhuriyet gazetesi. 19 Temmuz 1948.

leketi için, kendisinin tâbiriyle bir «merkezi istinat» aramaya çalışmıştır: «Hayatı içtimaiyemizin metin bir esasa istinat etmediğini ve niçin edemediğini “ilmi içtima(1) = Science Sociale” çoktan beri keşfetmiş; ve ondan doğacak meslek-i içtimaimizin nokta-i hareketi işte bu hakikat-ı asliyenin müdafaası olmuştu. Başımızda kopan şu son kıyametle artık herkes görmeğe, anlamıya başladı ki ne hayat-ı hususiye ve ne de hayat-ı umumiyemiz, hiç birinin nokta-i istinadı yokmuş! Ahali, fırkalar, hükûmet ...Hep temelsiz, esassız, büsbütün havaî bir hayat yaşıyorlar. Bir kasırğa ile savrulan yapraklar gibi düştüğümüz boşluklar içinde yapışacak, tutunacak bir yer arıyor; fakat hiç bir şey bulamıyoruz... Dün nokta-i selâmeti, mebde-i halâsı görmek istemiyen gözlerimiz bugün Avrupa’dan koğduğumuzu pekâlâ görüyor. Fakat «merkez-i istinat» yine meçhulümüz kalıyor.

Yalnız doğru yolda yürüyenler — iktiham edilecek müşkülât ne kadar azim olursa olsun! — yeisi önlerinde değil, arkalarında görmiye alışırlar. Şu halde biz de meyus olmuyor ve «merkez-i istinatı» yeniden göstermiye çalışıyoruz.» (2)

Bu suretle düşünürümüz Türkiye’nin kurtuluşunu Science Sociale Mektebinin metodlarına göre programlaştırmak istiyor. «Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?» kitabı, bu amaçın nasıl gerçekleştirilebileceğini göstermek için kaleme alınmıştır. Biraz sonra kendisinden bahsedeceğimiz bu kitap, üzerinde dikkatle durulmaya değer bir çok meseleleri ihtiva etmektedir. İlk defa odur ki, bir sosyolog ve bir pedagog gözüyle, bir memleketi toptan görebilmenin ne demek olduğunu bize öğretti. Bu bakımdan onu sosyolojinin hakikî habercisi saymak hiç de yanlış olmaz. Sabahattin Bey’in eserlerini dikkatle okuyanlar onun asla politikacı olmadığını ve mesleğinin prensiplerine sadık bir sosyolog olduğunu görecektir. Ve hattâ politika temayülü, ilim temayülünden fazla olan Ziya Gökalp’in yerine, Sabahattin Bey vaktiyle Darülfünun’un başına geçmek imkânına sahip olsaydı, ilim muhitimiz, politika fırtınalarına bu kadar fazla maruz kalmazdı. Üniversiteye politikayı, istemez görünmesine rağmen, sokağın hiç şüphe yok ki Ziya Gökalp’tir. İkinci Meşru-

(1) Sabahattin Bey İlmi içtima terimini Science Sociale karşılığı kullanıyor, sosyolojiye de: ilimi içtimai diyor.

(2) «Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?» Sahife 13 - 14.

tiyet'in gelişme tarihini inceleyenler, Ziya Gökalp'in fikirlerinin politikadan ne kadar müteessir olduğunu kolayca görecektir.(2)

III

Burada, ister istemez, Sabahattin Bey'le, Ziya Gökalp'ı, kısa da olsa, münasebete getirmek faydalı olur.

Dikkate değer nokta şudur ki sosyolojik görüşleri birbirinden ayrı ayrı olan bu iki insan, birbirinin varlığından, hemen hemen, habersizmiş gibi hareket etmişlerdir. Ne Ziya Bey'in yazılarına Sabahattin Bey'in fikirleri açıktan açığa konu olmuştur; ne de Sabahattin Bey'de Ziya Gökalp'in fikirlerine, doğrudan doğruya bir hücum görülür. Bunu her iki düşünürün birbirlerine ve ilim hay-siyetine karşı besledikleri karşılıklı saygı diye mi yorumlamalı, yoksa birbirlerini küçümsemelerine mi? bilmiyoruz...

Sabahattin Bey'in «Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?» kitabını ve «İttihat ve Terakki Cemiyetine» açık mektuplar şeklinde yazdığı «Mesleğimiz hakkında ikinci, üçüncü ve son izah» larını cevaplan-dıracak tek adam, o devirde, Ziya Gökalp'ti. Çünkü bu eserler si-yasî olmaktan ziyade sosyolojik idi. Belki de tek siyasî tarafı; bu içtimâî fikirlerin siyasî bir partiye hitap etmesi idi. Hal böyle iken ve «İttihatçılar» ın Ziya Gökalp gibi resmî bir filozofu varken ne-den Sabahattin Bey'in fikirlerine, doğrudan doğruya politikacı olan gazeteciler saldırdılar; insana öyle geliyor ki İttihatçılar Ziya Bey'i, Sabahattin Bey'e karşı bir süs olsun diye çıkardılar. Hakikat-te onların Ziya Bey'in fikirlerine de kıymet verdikleri yoktu. Hele ne dediğini anlamak için kafa yormak zahmetine bile katlanmayı lüzumsuz sayıyorlardı. O, Sabahattin Bey'e karşı bir paratoner vaz-i-fesini görüyordu. Fakat Ziya Bey bu fırsattan istifade etmesini bil-di. Bir taraftan devrin elebaşlarına kaside yazarak(*) onları mem-

(2) Bu husus için malûmat ve vesikalar, Ahmet Bedevî'nin «Vatan» gazetesinin 29/7/948 ve 31/7/948 tarihli Sabahattin Bey'in siyasî hayatına ait neşrettiği bir seri makalede açıkça ortaya konulmuştur.

(*) Talât Paşa için:

Bütün kalbler «Layibniç» in «Monad» ı
Gibi — şahsî bir tül ile örtülü —
Birbirine kapalyken... parladı

nun ederken diğ er taraftan Durkheim sosyolojisini devletin kadrolarına soktu ve onu resmileştirdi. Arkasında fırkası ve elinde kitabı vardı. Sabahattin bey ise bütün mesnedlerden ayrı bir insan, yapayalnız bir fikirdi. Diğ er taraftan matrut hanedanla uzaktan alâkasını istismar ettiğ i kanaatini hâsıl etmemek için bilhassa siyasî entrikalardan uzak bulunuyordu. Ziya Bey'in fikirlerinin ömürlü oluşunun sebebini biraz da burada aramak lâzım. Bugün dahi Ziya Bey vasıtasıyla Türkiye'ye sokulan Durkheim sosyolojisi liselerimizde, diğ er sosyoloji cereyanlarından ha-

Millî bir nur, şeffaf etti o tülü...

... ..
... ..

Sen canları birleştiren bir ruhsun,
Vidânını sende görür cemiyet;
O bir necat teknesidir. Sen Nuhsun
Sen olmasan öksüz kalır bu millet.

«Ziya Gökalp - Yeni Hahat sahife: 66»

Enver Paşa için:

Bir kalbsin ki tereddütsüz, şüphesiz,
Bir ruhsun ki iradeli, imanlı!
Sen olmasan ihtimal ki şimdi biz
Kalacaktık Avrupada bühtanlı.

Herkes meyus iken sendin ümitvar
Bu millete ancak senden ümit var.

Mağlûp idik, sen etmedin tereddüt,
Dedin: «Bu il yine galip olacak.»
Ordumuzda yaptın anî teceddüt
Dedin: «Biziz harbe talip olacak.»

Siyasette ittifaklar dokudun —
Yedi Çara birden meydan okudun...

Biz hepimiz şüphelerin içinde
İken vardı sende büyük itminan
Arştan sana ya ilâhî bir müjde
Verilmişti, yahut kudsî bir ferman
Biliyordun nedir Hakkın muradı
O imanla açtın büyük cihadı.

Tarih diyor: «Bütün büyük fatihler
Milletleri gibi Haktan mülhemdir.»
Bugün halk da senin gibi mübeşşer
Yalnız sana vazih, ona müphemdir.

«Ziya Gökalp - Yeni Hayat sahife: 67»

bersiz, yegâne hakikat olarak okutulmakta ve Sabahattin Bey'in feyizli fikirleri, kendisi gibi ihmal edilmiş bulunmaktadır. Bu ihmal, memleketi tanıma, Türk cemiyetinin bünyesini inceleme gibi tamamen tecrübî esaslara dayanan hayırlı araştırmaları geciktirmeye sebep olmuştur. Oysa ki herhangi pedagojik, sosyal ve hukukî bir devrim yapılırken, dayanacağımız sağlam esaslar ancak bu araştırmalarda bulunabilir. Millî Eğitim Bakanlığının dar ve tek taraflı sosyoloji anlayışını bir an evvel mekteplerimizde genişletmesini ve genç nesli, gerçek ve memleket için hayır sağlayacak olan tecrübî sosyoloji çalışmalarından haberdar etmesini temenni ederiz.

Hemen söyleyelim ki biz burada Ziya Gökalp'i ve onun dayandığı Durkheim sosyolojisini küçümsemek istemiyoruz. Sadece memleketimizde katılaştığımız olan bir Durkheim sosyolojisinin, bugün artık eski itibarını kaybetmiş olduğunu söylüyoruz. Avrupa'da bu sosyoloji mensupları, ister istemez, tecrübî sosyolojiye kaymak mecburiyetini hissetmişlerdir. Ve hele bugün Amerika'da bu sosyoloji biricik metod olarak kabul edilmektedir. Biz ise mekteplerimizde «bina», «emsile» okutur gibi, Durkheim'i tekrarlayıp duruyoruz. Bu, tıpkı Ribot'dan sonra psikolojinin olmadığını söylemek neviden garip bir harekettir.

Bizde, hayatımızın her safhasında, fikirlerden fazla otoritelere değer verilmektedir. Bu, fikrî gelişmeye en çok çelme takan hastalıklardan biridir. Sabahattin Bey dahi kendisini bu otorite hastalığından tamamen kurtaramamıştır. Fakat onun hayattaki şanssızlığına karşılık, fikirlerindeki şans şudur ki kabul ettiği metod bugün sosyolojide birinci plânda rol oynamaktadır. O, «Science Sociale» Mektebinin dışında bir sosyoloji tanımıyordu. Temayülü felsefeden ziyade müsbet ilimlere yönelmişti. Buna karşılık Ziya Gökalp ise, üstadı Durkheim gibi, «speculation» dan hoşlanıyordu. Hakikatte ise, sosyoloji ilmini kurmak istiyen Durkheim, sadece bir sosyoloji felsefesi yapmıştı. Ziya Bey, bu sosyoloji felsefesini, memleketimizin yaşanan realitesine değil, tarihine tatbik etmişti. Ve başka türlü de hareket edemezdi. Başını çevirip içinde yaşadığı cemiyeti, bu cemiyetin maddî, mânevî yapısını görecektir yerde, zihnimizi çok uzak ve bulutlu bir tarih sahasına çevirdi. Bundan dolayı onun düşünceleri, bu memlekette, müsbet netice vermemiş ve cemiyetin kalkınmasında çok esaslı bir rol oynamamıştır. Hattâ bu-

günkü Türk vatanının kuruluşunu ve terkipini biz ondan ziyade Yahya Kemal'den ve Hilmi Ziya Ülken'den(1) öğrendik.(2)

Ziya Bey'in fikirlerinin tutunmasının diğer bir sebebi de: mücerret ve realiteden uzak düşüncelere — skolastik Şark terbiyesi nin tesiriyle — daha kolay itibar edilmesindedir. O, Şark kafasının çok meleke kazandığı tefelsüften hoşlanıyordu. Üstadı Durkheim de, rasyonalist felsefenin vatanı olan Fransa'da yetişmişti. Kurmak istediği sosyoloji mahdut tecrübeler üzerine bina edilmiş bir spekülâsyondur. Onda müşahedeci olmaktan ziyade hukukcu ve terbiyecisi kafası vardı. Düşünüş bakımından mefhumcu olan Ziya Bey için Durkheim biçilmiş kaftandı. Bundan ötürü o, zihnî inşaya elverişli olmıyan mevcut cemiyeti ihmal ederek, maziye yönelmiş realiteden ayağını keserek hayale ulaşmıştır. Bir macera karakterini taşıyan bu hayalcilik, neticede bir şovenizmin doğmasını hazırlamıştır. O, tarihin verileriyle cemiyeti yeniden inşa etmek istiyordu.

Buna karşılık Sabahattin Bey'in yolu mevcut cemiyete doğru idi. Onu tarih, ancak tecrübenin tabii bir neticesi olarak ilgilendiriyordu. Bu yol, hem çetin, hem gösterişsizdi. Uğrunda ömür harcayacak binlerce gönüllü araştırmacı bekliyordu. Hedef: bir vatan parçası üzerinde, kendi destanının farkına varmadan, kendi gönülsüz dünyası içinde yaşayan milyonlarca insan kalabalığı idi. Bu halk nasıl yaşar, nasıl eğlenir, nasıl evlenir, ne ile geçinir, nelere ihtiyacı vardır? Ve nihayet nasıl kalkındırılabilir? İşte Sabahattin Bey'in ömrünü dolduran düşünceler... O bütün hayatı müddetince, Türk cemiyetini incelemeye, onun ihtiyaçlarını görmeye ve bu ihtiyaçları temine yönelmiş bir terbiye sistemi etrafında herkesi seferber olmıya davet etmiştir. Fakat ne yazık ki bu ses hâlâ boşluğa çarpmakta ve sığınacak bir yer aramakta devam ediyor.

IV

Sabahattin Bey'in iki cephesi vardır. Bunlardan biri sosyolog, diğeri terbiyecidir. O, sosyoloji vasıtasıyla inceleme, terbiye vasıtasıyla de cemiyeti yeni bir hayat hamlesiyle terkibe çalışıyordu.

(1) Hilmi Ziya Ülken: «Millet ve Tarih Şuuru» Edebiyat Fakültesi yayınlarından. 1948.

(2) Burada Türk medeniyetinin yapısını bir sanat sofrası içinde sunan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın «Beş Şehir» ve «Huzur» romanını da anmamak büyük bir haksızlık olur.

«Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?» adlı kitabında, mensup olduğu içtimaî mektebin programını vermekte ve onun adesesini altında Türkiye'nin kurtuluş imkânlarını aramaktadır. Bu kitabın ortaya attığı meseleler üzerinde biraz durmak isteriz. Yazar kitabında, Türkiye'nin ve Türk milletinin kaderini toptan kucaklamak ister. İlk bakışta eserin adı, iddialı gibi görünür; fakat sayfeler açıldıkça sağlam ve sarsılmaz bir ifade içinde, iyi niyet, iyi dilek, söylediğinden emin vakur bir düşünce bizi derhal kendine çekiverir. Yıllarca onu seyyar kitapçıların ve işportacıların kayıtsız sergisi içinde, sayfelerini serseri rüzgârların lûtfuna bırakmış olduğumuzu düşünerek elem duyar, bu kadar ihmal ve gaflete hayret ederiz.

Bu memleketin kaderi üzerinde konuşan herkesin bu kitabın irşadından faydalanacağına eminiz.

Sabahattin Bey kitabında içtimaî ıslahat programını vermeden önce, Durkheim ve diğer sosyoloji mekteplerini tenkit etmektedir. Ona göre Durkheim sosyolojisi «mücerredat ve tahayyülâtla meşbû bir felsefi içtimaîdir. Fakat ulûm-u hazıra ise usul-ü müşahede ve tecrüpten doğmuştur. «İlm-i İctima = Science Sociale» i halkeden usul-ü müşahededir... Lâkin ilmî müşahedeleri sathî müşahedelerle karıştırmamalı. İlm-i içtimaî = sosyoloji, içtimaî hâdiseleri yalnız umumî ve vasatî ve ister istemez sathî bir surette kavradığı için meşgul olduğu mesailin ruhuna katiyyen nüfuz edemiyor.» (1) Bundan dolayı Sabahattin Bey'e nazaran sosyolojiye ait neşriyatta ne esaslı bir tahlil, ne de verimli bir takip vardır. Çünkü onlar sırf içtimaî olan hâdiselere psikoloji, hukuk, iktisat, ahlâk, felsefe ve tarih zaviyesinden bakmaktadırlar... Hukuk, iktisat, ahlâk gibi tezahürat-ı içtimaîye, teşkilât-ı içtimaîyeye göre değişir. Demek ki bunlar «teşekkül-ü içtimaî» yi değil, bilâkis «teşekkül-ü içtimaî» bunları vücuda getiriyor; her şekl-i içtimaîye göre başka tarzda tecelli eden ve bu sıfatla bir netice olmak üzere telâkki edilmesi lâzım gelen hâdisatı, esbab-ı müvellide zanneden sosyoloji, heyet-i içtimaîyedeki müthiş farkları yaratan teşekkülât-ı asliyeyi bittabi göremiyor. Ve bunu teşrih edecek bir usul-ü tahlile de malik bulunmuyor. Her sosyolog kendi noktai nazarına göre çalışır bir muharrir oluyor. Bu şerait dahilinde ise ilim yerine ancak bir anarşi doğabilir.(1)»

(1) «Türkiye nasıl kurtarılabilir?» sahife: 18 - 19.

(1) Adı geçen kitap, sahife: 19 - 20.

«Sosyoloji mensupları ananesiz ve devamsız bir hayal-i ham peşinde koşarak hem kendi ömürlerini, hem de başkalarının zamanını öldürürken, hakikî ilm-i içtima = Science Sociale keşiflerini ilerletmektedir. Cemiyetin muhtelif meselelerini ve muhtelif içtimaî sınıfları basitten mürekkebe doğru tahlil ederek monoğrafler vücade getirmektedir. bu monoğraflerin tasnifi milletlerin hangi içtimaî teşekküle tâbi olduğunu göstermesi bakımından ehemmiyetlidir.(1)»

Sabahattin Bey'e göre, Türk milletinin kalkınması için, indî ve gelişigüzel ıslahat programları tatbik etmeden önce «ilm-i içtima» vasıtasıyla cemiyetin bünyesini incelemek lâzımdır. Bir ıslahat programı yapmak, esasen bir içtimaî terkip vücade getirmektir. Bu ise ancak bir yığın tahlil silsesinden sonra meydana gelir. «Tahlilin bulunmadığı bir zeminde terkinin de bulunamaması zarurîdir. Halbuki şimdiye kadar tanzim edilen ve elân edilmekte bulunan ıslahat proje ve programları ilmî tahlillerden çıkma amelî bir terkip değil, fakat indî ve büsbütün sathî bir noktai nazar mahsulüdür.(2)» Bir cemiyeti ve onun bütün kuvvetlerini ıslah edebilmek için her şeyden evvel, o cemiyetin sosyal teşekkülünü tanımalı; diğer sosyal teşekküllerle aralarındaki farkı tayin etmelidir. «Bunu yapmadan ıslahat programları çizmeğe kalkmak, dümensiz bir gemi ile seyahate çıkmaktan başka bir şeye benzemez. Bizdeki siyasî fırkaların hareket tarzı tamamen bu hali andırıyor.(3)»

Bundan sonra, Tanzimattan beri yapılan ıslahat programlarını gözden geçiren düşünürümüzün şu sözleri bugün için de tazeliğini muhafaza etmektedir:

«Tanzimat devrinden beri çoğalan ıslahatçılarımız samimî bir emel-i teceddüt besliyorlar; fakat bu teceddüdün ne suretle vukua geleceğini katıyyen keşfedemiyorlar. Yalnız, terakkinin şartı olarak hürriyet, meşrutiyet, maarif, ahlâk ve nihayet garplılaşıma lüzumunu daima ileri sürüyorlar. Ve elân da sürülmede. Fakat bütün bu iddialar ne cemiyet ve ne de onu ıslaha çalışan zihniyeti bir karış ileri götürmedi. Çünkü bu arzu edilen şeyler içtimaî teşkilâtı yaratmazlar, bilâkis içtimaî teşkilâtlar bunları müsbet veya menfî şekilde meydana getirirler... Meselâ meşrutiyet usulü İspanya'da

(1) Aynı kitap, sahife: 22

(2) Aynı kitap, sahife: 26

(3) Aynı kitap, sahife: 27.

da var, İngiltere'de de. Amerika'nın şimali de cumhuriyetle idare olunuyor, vasatı ve cenubu da. Halbuki şu cemiyetler arasındaki dehşetli farklar bittabi şekl-i hükümetlerinin ayniyetinden değil. içtimaî teşekküllerinin ayrı ayrı olmasından ileri gelmektedir.(1)»

Sabahattin Bey'e ve mensup olduğu Science Sociale Mektebine göre cemiyetler iki şekil altında düşünülebilir. Bunlardan birisi umumî hayatı hususî hayata hâkim kılan «teşekkül-ü tecemmüî» toplu «Formation Communautaire» dir ki böyle cemiyetlerde ferdî kabiliyetler gelişmemiş, şahsiyet kötürümleşmiştir. Diğeri ise «Teşekkül-ü infiradî: «formation particulariste» dediği ve şahsî teşebbüsün gelişmesi neticesi meydana gelen cemiyetlerdir ki, burada hususî hayat, umumî hayatı, devleti, hükümeti tayin eder. Buna en güzel örnek İngiltere'dir. Bundan dolayı ferdin teşebbüs ve mücadele kabiliyetinin mükemmel şekilde geliştiği bir cemiyetteki hükümet şekli ile, ferdî kabiliyetleri dumura uğramış ve insanları sürü haline gelmiş bir cemiyetteki hükümet şekli, isim itibarıyla ne kadar aynı olursa olsun, arasındaki fark doldurulmaz bir uçurumdur. Bundan dolayı Batı devletlerinde gelişen demokrasi, cumhuriyet rejimi her cemiyette aynı müsbet neticeyi vermezler. Batı medeniyetinin karakteristiği, ferdin gelişmesine imkân veren «infiradî teşekkül = formation particulariste» dir. Bütün Şark cemiyetlerinde ise bunun aksi olan «tecemmüî teşekkül: formation communautaire» görülmektedir; yani umumî hayatın, hususî hayatı tayin ettiği bir hayat tarzı. «Bundan dolayıdır ki yalnız hükümet şekli veya kanunlarımızın tebdiliyle hakikî istiklâl kavuşamayacağımızı, meşrutiyetten senelerce evvel söylemiştik. Bu mesai teşekkül-ü içtimaîmizin tahlili neticesi olduğu için, vukuat sıhhatini baştan başa tasdik etti. Mutlakıyetle olduğu gibi meşrutiyetle de zulüm, istibdat ve anarşiden kurtulamadık.(1)»

Sabahattin Bey, içtimaî teşekkülümüz istikamet değiştirmese ister meşrutiyet, isterse istibdat olsun, Türk cemiyetinin bünyesinde hiçbir ilerleme yapmaya imkân yoktur, diyor. Buna sebep olarak da «hususî ve ferdî hayatında istiklâl ve tekâmülün temin edecek faal bir istihsal, metin bir intizama malik olmayan ve binaenaleyh efradı kendilerini idareden büsbütün âciz

(1) Aynı kitap, sahife: 28.

(1) Aynı kitap, sahife: 28.

kalan bir cemiyet, nasıl umumî hayatını hakkiyle teftiş ve idaresi altında bulundurabilir? Bunda muvaffak olunduğu kabul edilse bile, hususî hayatında meflûç, teşebbüs ve istihsal kabiliyetinden mahrum kimselerin umumî hayata yani devleti idareye iştirakleri, kendi kabiliyetsizliklerini devletin kadrolarına geçirmekden fazla bir şey temin etmez. «Esasen, teşekkül-ü içtimaimizin bulunduğu “tecemmülik: communautaire» dir ki, hükûmeti daima efrada hâkim kılıyor. İşte biz burada mutlakiyet, meşrutiyet, parlâmentarizm gibi unvanlar altında gittikçe dehşetlenen sefil bir hayat-ı esaret, kızıl bir şilsile-i fecayî yaşayıp dururken, muhit-i Atlasinin öbür ucunda “tecemmü-î teşekküle” mensup bulunan Meksika Cumhuriyetinde de esasen ve tamamen bizimkine benzer kanlı manzaraları seyretmekteyiz. Demek ki kavmiyyet, ve şekl-i hükûmetin başkalığına rağmen, aynı teşekkül, aynı neticeyi veriyor.(1)»

Musibetler sil
S. 122.

Cemiyetin kalkınması, ancak ferdi teşebbüs kabiliyeti gelişmiş fertlerin yekûnuna bağlıdır. Bu gayenin gerçekleşmesi için, bütün sosyal müesseseler, aile, mektep v.s. hepsi tek bir terbiye sistemi etrafında seferber olmalıdır. Fertlerin teker teker müteşebbis, hayatta kendine güvenir bir vasıf kazanması topluluğun bütün müesseselerini değiştirir. Sabahattin Bey için «en büyük inkilâp, her Türkün ruhunda bir Robenson ideali yaşatmak olmalıdır. Bu olmadan, şekil, hukuk ve her türlü siyasi değişme sadece komik ve zararlıdır». Çünkü «zorluklarla yapayalnız çarpışmağa mecbur olan adamlar, elbette yaşadıkça kabiliyet-i içtimaiyelerinin arttığını görürler. Maniaları ezmek onlara eğlence bize işkence oluyor. Onların menfaat-ı şahsiyeleri, ekseriyetle menfaatı umumiyenin bir cüz'ü! Çünkü işleriyle memleketin servet ve saadetini arttırırlar. Bizde ise menfaat-ı şahsiye, menfaat-ı umumiyenin zıddı! Çünkü menfaat-ı şahsiyemizi, servetin üç menbaini teşkil eden ziraat, sanayi ve ticaretle teminden ziyade, tahakkümde, istibdada alet olmada arıyoruz. Sahsî çalışma ile yaşamak, zenginleşmek için bilgi, tecrübe, sebat ve ihtiyat gibi bir çok meziyetlere malik olmak şart. Biz ekseriyetle bunlardan mahrum olduğumuz için — doğduğumuzdanberi aldığımız terbiye neticesi — kazanmadan yaşamak, çalışmadan zenginleşmek istiyor, tabiatıyla hükûmet memurluğuna göz dikiyoruz. Lüzumundan yüz kat fazla hükûmete çatmak için de

(1) Aynı kitap, sahife: 30.

yegâne çare liyakat değil, himaye! Demek cemiyete birinci adımı atarken başkalarının himayesine sığınıyoruz. Şahsî haysiyetimize bu ilk vedaı ettikten sonra, kayrıldığımız yerde ilerleyebilmek için, yine himayeye muhtacız.»

«Böylece her kademe-i irtifa bir koltuk değneğine ihtiyaç gösteriyor. Kayrılmadan başka terakki vasıtası bulunmıyan, kuvvetli bir şahsiyet olabilir mi? Elbette olamaz! Çünkü zavallı kendisinin değil, hamisinin beğendiği şekle girmeye mecbur. Vakıta her memlekette memurlar, vazifeleri icabı göreneğe tâbi oldukları için, istibada az çok alet olagelmişlerdir. Fakat tesirleri hiçbir yerde bizdeki kadar meş'um değil. Müstahsiller, kazandıklarıyla yaşayan ve memleketi yaşatan köylülerle, esnaf ve küçük tacirler; bunlarda ise madî mânevî hiçbir sermaye bulamadığı için, tuttıkları işi ilerletemiyorlar(1)».

Sabahattin Bey bu satırları yazdığı zaman, bizim nesil henüz doğmamıştı. Aradan yıllar geçtiği halde onun sesinin kuvvetini yanı başımızda duymaktayız. Memleketini her seven aydın'ın içinde zamanla bu düşüncelerin yankıları, onun adından ve sesinden habersiz olarak, duyulmamış mıdır? Mürşit içimizde konuşan adamdır. Sabahattin Bey, yıllarca, bir deniz fırtınasında, sevdiklerini taşıyan geminin sarsılışını sahilden çırpınmalarla seyreden bir insana benziyor. Ahlâkî aksiyonda değer, başarıdan ziyade, niyette olduğuna göre, o içimizin en derin saygısına hak kazanmıştır.

**

X Onun üzerinde ısrarla durduğu meselelerden biri de memur sınıfının politika hayatına karışmasıdır. «Çünkü diyor, bunların tekâpu ve dalkavuklukla ifade edilecek şahsiyetleri, devleti de, hükûmeti de aynı zihniyette bir teşekkül haline sokar. Böyle bir hükûmet halktan itaat ve irgatlık bekler.» «Eğer fakr-ü zaruretimiz. artan sefaletimizden başka bir de alâkasızlığın damarlarımıza işlemesini istemiyorsak, yegâne çare, münevver sınıf arasında bugün adedi gittikçe artmaya yüz tutan politikacıları, bu boşuna müstehlikleri azaltacak; müteşebbis müstahsilleri çoğaltacak vasıtalara bir an evvel başvurmalıyız.. Eğer cephe-i faaliyetimizi bu maksada çevirmezsek, emin olun, kuru meşrutiyet, bizi, iktisaden olduğu gibi,

(1) Terakki gazetesi, numara: 12.

fikren ve ahlâken de son bir iflâsın inkıraz uçurumlarında kül kömür olmaktan kurtarmıyacak!(1)»

Her şeyden evvel iktisadî kalkınmayı sağlayacak tedbirler almak lâzım. Sabahattin Bey buna «yeni bir medeniyet» adını veriyor. Ona göre bu kalkınmayı Türkiye'nin coğrafî şartı tayin eder. «Türkiyen'in tabii coğrafyasını kısa bir tetkik ile de görebiliriz ki, bizi can çekiştiren şu tufan-ı sefaletten kurtulmamız, toprağa kaviiyen yerleşmek, hayat-ı hususiyemizi temelinden değiştirmekle olacak! Bizde az çok tenevvür eden gençlerin cümlesi ancak bir taraftan alacakları maaşla geçinebilirler. Muharrir, muallim, asker, memur ne olursak olalım, iktisadî istinatgâhımızı daima başka bir noktada aramıza mahkûmuz. Bu erkân-ı temeddüne ihtiyacımız yok demek istemiyorum. Bilâkis, fikrî seviyemizi yükseltmek için ehliyetli ve vicdanlı muharrirlerle muallimlerimizin adedini çoğaltmaya kat'î bir mecburiyet olduğu gibi, idareimizi ıslah için afif ve muktedir memurlara, millî istiklâlimizi müdafaa yolunda da berrî ve bahrî mükemmel bir kuvve-i harbiyeye tabiatıyla muhtacız. Fakat bunlar, sarfiyattan ziyade kazanan bir muhitte iş görürler. Biz ise kazanamadığımızı sarfediyoruz. İşte vatanımızı bu şayanı hecalet musibetten kurtaracak, elimizdeki kıymetli unsurlardan istifadesini hakkiyle temin edecek yegâne çare, şimdilik ziraat! Ziraatimizin ise, ekseriyetle maddî, mânevî her iki sermayeden mahrum olan, bundan dolayı da rençberlik derecesinin üstüne yükselemiyen köylüden başka sâliki yok. Bizi nan ve nimetle besliyen, Türkiye'yi var eden, işte bu köylü olduğu halde, her yerde ve her sınıftan ziyade ezilen yine o! Necat ve selâmet, işte bu hâmisiz, rehbersiz kalan köylülerle, mevki-i iktisadileri gittikçe daralan şehirli gençler arasında, ziraî ve içtimaî münasebetler yaratarak Anglo-Saksonlarda centilmen sınıfının deruhte eylediği o büyük rolü münevver gençlerimize ^{tahmil} etmede!.. Onların müstahsil gayretleriyle zenginleşebilecekleri malikâneler başına geçirmeli ve bu suretler sefalet-i içtimaiye menbaı olan «teşekkül-i tecemmü-i: formation communautaire» den, saadet-i içtimaiye hâliki olan «teşekkül-i infiradı: formation particulariste» ye doğru ahenin bir azmile yürümeli. Bugün Avrupa'ya yüzlerce talebe gönderiyoruz. Maksat? Memurlarına istikrazsız muntazaman maaş vermekten âciz devle-

(1) Mesleğimiz hakkında üçüncü ve son bir izah» sahife: 64 - 65

tin aylıklı memurlarını, yani münevver tabakası müstahsillerden külliye mahrum olan bir cemiyette müstehlikleri çoğaltmak, iflâs-ı kat'îye doğru gemi aزیya almak!(1)»

«Usulü idarede de istediğiniz kadar ^{teknik bilgisi sahibi} mütefennin memurlara malik olalım; isterseniz onlardan her birinin bir dâhi kesileceğini farzedelim. Köylünün ziraî çalışmalarına ve hususî hayatına bunlar mı nezaret edecek? Fabrikalarla ticarethaneleri memurlar mı tesis edecek? Hayır ...O halde bunları kim yapacak? Devr-i sabıkın elinden tek tenceresini bile zaptettiği o teşebbüssüz ve parasız köylü mü? Yoksa silâh omuzda çöden çöle, dağdan dağa aşan aşiretler mi?

Gençlerimizi memur yetiştirmek için açılan ve kifâyetsizliği Fransa'da da bir çok münevver zekâlar tarafından tasdik edilen liselere doldurmakla bu maksat temin edilemez.(1)»

V

15.3.76
M. Sabahattin Bey öğretim, eğitim meselelerinin de gelişigüzel modern bir şekle sokulmasının bir netice vermiyeceğine kanidir. Şu batı memleketinden veya bu batı memleketinden alacağımız öğretim ve eğitim programının müsbet bir netice vermiyeceğini söylüyor. Hattâ bizzat maarifin gelişmesiyle aydın sınıfının artmasında dahi memleket için tam bir devâ bulmuyor. «Bugün bütün felâketlerimiz cehildenmiş ve binaenaleyh ıslahatta esas, ahalimizi tenvir etmek ve gelecek nesilleri münevver mefkûrelerle techiz edecek bir terbiyeye mazhar etmekmiş kanaatini taşıyoruz. Bu kanaat de aynı hatânın şekil değiştirmesinden başka bir şey değildir. Çünkü içtimaî üstünlüğü teminde hükûmet şekli ve vasıtaları ne kadar acizse, maarif de o nisbette âcizdir.(2)»

O bu fikirlerini tarihî hakikatlere istinat ettirmeye çalışıyor; ve eski Yunan medeniyetini buna örnek olarak veriyor. Gerek eski Yunan siteleri ve gerekse «Ezmine-i ahireye bedayı-i fikriyece olduğu kadar, güzel sanatlar sahasında da müstesna bir inkişaf temin eden İtalya cumhuriyet ve prenslikleri! Sağlam bir ziraî teşekküle istinat etmeden zuhur eden ticaretin husule getirdiği seri

(1) «Mesleğimiz hakkında üçüncü ve son izah» sahife: 80 - 81.

(1) «Mesleğimiz hakkında üçüncü ve son bir izah» sahife: 82.

(2) «Türkiye nasıl kurtarılabilir» sahife: 31.

ve muvakkat bir servet... Arkasında siyasi ^{qalbiyet} tegallüp ihtiraslarının beslediği kanlı ihtilâller, müthiş istibdatlar, feci sahneler ve nihayet sukut ve harabî!..(1)»

«Bu delilleri zikretmekten maksadımız maarifin kıymetsizliğini iddia değil, yalnız fikrî üstünlüğün, içtimaî üstünlüğü temin edemediğini, içtimaî tekâmülün esaslı âmili olmadığını göstermek.. “Teşekkül-i tecemmüî” de. Ekseriyetle kanunlar gibi maarif de bir gaye telâkki edildiği halde, “teşekkül-ü infiradî” de bilâkis bir vasıta oluyor.(2)»

Sabahattin Bey dinin ve ahlâkın da cemiyetlerin teşekkül tarzına göre terakki veya tedenni edeceğini söylüyor. «İslâm dinini terakkiye mâni zannedenler bu zanlarında tamamen aldanmış oluyorlar. Terakkiye mâni olan dinimiz değil, fakat içtimaî teşekkülümüzdür. Ahlâk da teşekkülün nev'ine göre ya tekâmüle, ya tedenniye tâbi. Gevşek bir istihsal dolayısıyla ferde merkez-i istinadını kendinde bulduramayan; ister istemez aile, cemaat, hükümet gibi vezaif-i umumiyede arayan ve bundan dolayı kendisini her haksızlığa, her zillete katlandıran “teşekkül-i tecemmüî” den gittikçe kokmuş ve çürümüş bir ahlâk çıktığı halde, ferde yegâne istinatgâhını kendinde keşfettiren “teşekkül-i infiradî” den sağlam ve yüksek vicdanlar halkolunur.(1)»

Sabahattin Bey'e nazaran içtimaî doktrinlerin de, onlara dayanan zümrelerin de kendi başına bir değeri yoktur. «Sosyologlar, iktisatçılar, psikolog, filozof ve tarihçiler içtimaî meseleleri tetkik ederken daima neticeyi bir sebep zannetmişlerdir. Rical ve siyasi fırkalarımızın programları, hâdiselerin aslı sebeplerine nüfuz eden ilmî tahlillere değil, fakat muakkiplerini, en büyük hüsnüniyetlere rağmen, hatâdan hatâyâ, iflâstan iflâsa götüren indî tahminler, sathî faraziyelere istinat ettiriyor. İşte muhafazakârlık, liberallik, demokratlık, sosyolistlik teceddüt yahut hürriyet perverlik gibi nazariyeler hep ilmî tahlil yokluğundan ve fikirlere yerleşmiş bazı kanaatleri birer hakikat-ı müselleme addederek onlardan istidlâl tarikiyle hükümler çıkarmak usul-ü sakiminden doğuyor. Bütün bu etiketler hakikat halde hiçbir şey ifade etmiyor. Hangi memlekette

(1) Aynı eser, sahife: 31.

(2) Aynı eser, sahife: 32.

(1) Aynı eser, sahife: 36 - 37.

ve hususî muhitte olursa olsun terakki: zamanın hakikî ve ilmî ihtiyaçlarına uymaktır.(2)»

Sabahattin Bey, merkez istinadı bir yere, bir topluluğa bağlanmayan boş fikir kalıplarından nefret ediyor. O devrindeki politika cereyanlarına nasıl hücum etmişse, fikir cereyanlarına da hücum ediyor. Şu satırlar Ziya Bey'in adı zikredilmeden ona verilmiş bir cevap olarak telâkki edilebilir: «“Teşekkür-i infiradî” istikametinde yürümek garplılaşmak demek değildir. Gelişigüzel garplılaşmak lüzumundan bahsetmek, meseleyi en sathî bir nazarla görmektir. Çünkü her unsurun mazi ve haldeki tabii ve içtimaî muhiti, kendisine bir hususiyet temin ediyor ...Hiç bir milleti taklide kalkışmakla o millet olamayacağımız ve esasen olmaklığımız da şayanı temenni bulunmadığı gibi, yalnız milliyetimize sarılmakla da olduğumuzdan fazla hiçbir varlığa temellük edemeyiz. Çünkü içtimaî kabiliyeti gittikçe inkişaf ettiren infiradî bir terbiye ile kazanılacak bir netice hiçbir vakit hissiyat ve temenniyat ile temin edilemez. Fakat fikir muhitimizde garplılaşmak fikri memleketimizi garbın maddî ve mânevî vasıtalarıyla teşhiz mânasına alınıyor. Ve zannediyoruz ki en ileri memleketlerde olduğu gibi Türkiye’de de mükemmel şoseler, demiryolları, limanlar, kanallar, dretnotlar, mektep ve kütüphaneler, bankalar.. ilâh gibi tesisat vücade getirirsek Türkiye’yi garbın medeniyet seviyesine yükseltebiliriz! Hiç düşünmüyoruz ki, biz bunlardan daima mahrum olagelmışken, garp bunları yoktan çıkarmış ve çıkarmakta devam ediyor. Şarkın tedennisi yolsuzluk, cehil yahut idaresizlikten neşet ediyor deyivermekle nasıl tedennimizin sebepleri izah edilmiş olmuyorsa, garbın hal-i hazır terakkisi, yolları, mektepleri, ilmî müesseselerinin mükemmelliği veya hükûmetlerinin iyi idaresi neticesi demekle de oranın üstünlük sebebi izah edilmiş olmuyor. Çünkü cehil ile irfanı, yoksuzlukla yolları, iyi veya fena idareleri, hâsılı tedennî ile terakkiyi hal-keden esbab-ı asliye var. Biz bu sebepleri araştıracağımız yerde, daima tevliit edegeldikleri neticelerle uğraşıyoruz.(1)»

«Mesele garbın teknik vasıtalarıyla kendimizi teşhiz etmekle hallolmaz. Mesele, garpta bu tekniği, bu kabiliyeti yaratan kudrete sahip olmada. Yoksa bugünkü medeniyetin yalnız gözönünde-

(2) Aynı eser, sahife: 38

(1) Aynı eser, sahife: 39 - 40.

ki eserlerini tanzir ve taklit etmekle onun derecesine varmak, hattâ yaklaşmak şöyle dursun, bilâkis uzaklaşmada devamımız zarurî! Unutmıyalım ki memleketimizi medeniyetin hal-i hazır vasıtalarıyla teçhiz etmek için yine garbin malî yardımına muhtacız. Bu yardım bugünkü içtimâî şartlarımız dahilinde, ister istemez kuva-i umumiye delâletiyle olacağından, umumî hayatın, hususî hayata tahakküm ve tegallübü daha ziyade artacak. Yani vücade getirilecek müesseselerin yegâne âmil ve sahibi zahiren hükümet, batınen yine garp olacak. Halbuki yalnız sathî umran vasıtalarını almakla derecesine varacağımızı zannettiğimiz garp medeniyetini halkeden teşekkül: devlet cemaatinin sehabet, nezaret ve tahakkümü altında buluduran cereyan-ı tecemmü'nin değil, bilâkis umumî hayatı, hususî hayatın kontrolü altında buluduran "infiradî" cereyanın mahsulü.(1)»

Sabahattin Bey Şark memleketlerinde yapılan bütün sosyal inkilâpların verimsizliğini ve batı memleketleri karşısında geriliğinin esbabını, Şarkın "tecemmü teşekkülü" ile izah ediyor. Her şeyden evvel, bütün kültür hamlelerinin asıl mahreki olan bu sosyal teşekkülü gözönünde bulundurmak ve onun bünyesini değiştirmek lâzım. Şarkta hâkim olan terbiye sistemi âtıl, gevşek bir terbiye sistemidir. Orada fertler şahsî didinme ve hayata karşı güvenme ile mücehhez olmaktan ziyade ailenin, kabilenin, fırka veya devletin kudretinden medet umarlar. Onların şahsiyetini dışarıdan gelen tazyikler tayin eder. Fert bu tazyikler karşısında tâbi vaziyetindedir. Bundan dolayı böyle bir cemiyet bünyesinde veya teşkilâtında herhangi bir değişme yapmak fertlerin iradeleri dışındadır. İradesi dışarıdan tayin edilen kimse, kendisini tayin edenî nasıl hükmü altına alabilir. İşte Tanzimattan beri bizde yapılmak istenen ıslahat ve değişmeler bundan dolayı sadece yazı üzerinde kalıyor ve sadece bir isim değiştiriyor. Ve isim değiştirmekten öteye geçmemeye de mahkûm. Çünkü «Şarkta cemaat hâkim, garp-ta ise fert muzaffer.(2)»

Her şeyden evvel fertleri topluluğa müessir varlıklar haline getirmek lâzım. Bunun için de ferdin bizzat, topluluğun yardım ve tazyikine tâbi olmadan, kendi kendine yeter vatandaşlar haline

(1) Aynı eser, sahife: 43.

(2) Aynı eser, sahife: 44.

gelmesi gerekir. Bütün bu açıklamalar gösteriyor ki Sabahattin Bey'in sosyolojik görüşü neticede pedagojik bir karakter kazanmaktadır. O bizde «faal terbiye» sistemini sadece bir taklit olarak getirenlerden çok ileri durumdadır. Çünkü onu bir takım sosyolojik zaruretlere istinat ettiriyor. Bu bakımdan onun, Türk pedagoji tarihinde ihmal edilmiş olan yeri verilmelidir.

VI

Herkesin hatırına şöyle bir sual gelebilir: Sabahattin Bey'e nazaran mademki insanlık iki manzara gösteriyor, bunlardan biri geriliğin âmili olan «teşekkül-i tecemmüi: formation communautaire» diğeri ileriliğin âmili olan «teşekkül-i infiradî: formation particuliste» dir. Türkiye birinci sınıfa dahil olduğuna göre bu birinci şekilden ikinci şekle geçmek ne dereceye kadar mümkündür? Bunlar birtakım nazari düşünceler olarak kalacaksa kıymeti ne olabilir?

Aynı soruyu Sabahattin Bey kendi kendine de soruyor: «Bir teşekkülden diğere geçmek mümkün mü ve mümkün ise nasıl geçilebilir? İşte halli lâzımgelen diğere bir mesele! İlm-i içtima «Science Sociale» bu istihalenin bu âna kadar yalnız kavimlerin takip ettiği yolların yâni mazi ve hazırda yaşadıkları tabii muhitlerin müsait olduğu sa'yin tesiri altında husule geldiğini gösteriyor. Kurtuluş çaresini aramakta bulunduğumuz Türkiye'de ise, tabii muhitin «infiradî» cereyanı kendiliğinden tevhit edecek evsafı haiz bulunmadığı, daima «tecemmüi» cereyan sahası olmasıyla sabit.

«Bu şerait altında iki teşekkülün arasındaki esaslı farkları vücade getiren asli sebepler bilinmedikçe, ihtiyarî bir istihalenin mümkün olamayacağı tabii! Fakat «ilm-i içtima» sayesinde artık bu asli sebeplere vukuf peyda ediyor ve bu vukufa da bu âna kadar insan iradesi dışında husule gelen içtimaî istihaleyi bundan böyle insan iradesiyle vücade getirmek imkânını idrak ediyoruz.(1)»

Bu suretle Sabahattin Bey bize «Türkiye nasıl kurtulabilir?» kitabında bu istihalenin ne şekilde mümkün olacağına dair bir içtimaî ıslahat programı sunmaktadır. Bu programın kısa bir hülâsasını vermek bize onun realist ve ütöplast tarafını görmiye yardım edecektir.

(1) Aynı eser, sahife: 47.

a — *İçtimaî teşekkülümüz ve kültür*: Düşünürlerimiz arasında sosyal mesele sadece bir maarif meselesi olarak görünüyor. Maarif vasıtasıyla bütün içtimaî dertlerden kurtulacağımız sanılıyor. Garbin üstünlüğünün sebebi sadece maarif olarak görülüyor.

Memleketimizi ve hattâ bütün Şark memleketlerini gerilikten kurtarmak ancak okuyup yazmayı kolaylaştırmak, Arap harflerini atarak Lâtin harflerini kabul etmekle mümkün görülüyor.

Kabiliyet ve fikrin gelişmesi sosyal hayatın şartlarına bağlıdır. Bu da maddî çalışmanın tesiri altındadır. Şarktaki fikrî inkişafın teveccüh ettiği istikamet çobanlık sanatına ve tecemmüî teşekküle bağlıdır. Step ve çöl gibi iki geniş otlak sahası eski çağlardan beri Şark cemiyetlerini tesiri altında bırakmıştır. Kolay bir çalışmanın bıraktığı boş zamanlar tahayyülâta, istiğraka, mücerredat üzerine düşünmeye istidat veriyor. Ailenin communaire karakteri ise bu tarz düşünüşe daha çok imkân vermektedir. Bunun için Şarkta zaman zaman büyük ticaretlerin tesiriyle meydana çıkan coğrafya, astronomi ve tabii ilimler gibi müşahedeye dayanan ilimler tecrübî zekânın azlığından inkişaf edememiştir.

İlk çağın en yüksek fikrî gelişmesini Yunanda görmekteyiz. Burada tabii muhit olan çobanlığın verdiği tahayyül ve istiğrak kabiliyetine deniz ticaretinin temin ettiği zenginlik ilâve ediliyor. Ve bu âmiller eski Yunan medeniyetinin en yüksek bir fikrî seviyeye çıkmasını temin ediyor. Fakat neticede Romalıların eline düşüyor. Romalıların Yunanlıların yanında sadece cahil ve köylü idi. Romalıların hâkimiyet sebebi, çetin ve faal bir ziraat üzerine kurulmuş olması idi. Yunanlıların gevşek ve kolay ziraati ile ticaret üzerine kurulmuş olan teşekkülleri, Romanın boş zaman bırakmayan devamlı ziraat faaliyetleri karşısında eriyip gitti. Çünkü faal bir ziraat, içtimaî üstünlüğü, diğerleri ise fikrî üstünlüğü temin ediyor. Demek ki fikrî üstünlük içtimaî üstünlükten ayrılıyor ve onun zarurî bir tezahürü olmuyor. Romalıların sukutu da Yunanlıların Roma'yı mânen fethetmelerinden değil, belki tecemmüülikten tamamen kurtulamamış olmalarındandır. Aynı zamanda Roma dünyasını çöküntü ve anarşiden kurtararak yeni Avrupa cemiyetini tanzim eden kuvvet de şüphesiz İstanbul'un fethi üzerine, eski kültür hamulesiyle Bizanstan İtalyaya firar eden erbab-ı marifet değildi.

Garbin yükselişi, İskandinavya'nın meçhul çevresinden akıp gelen barbarların, cahil ve kabalıklarına rağmen, beşeriyetin o za-

mana kadar vâsıl olamadığı, en metin bir ziraî teşekküle sahip olmaları neticesidir. Beşeriyete müşahede ve tecrübenin temin ettiği en velûd fikrî inkişafı yaratan yeni keşifleri meydana getiren işte bu infiradî istilâdır.

X^b — *Mekteplerimizin içtimâî teşekkülümüz ile münasebeti:* Gerek köylü ve gerek şehirli ailelerimiz çocuklarını müstakil bir hayata hazırlamıyor. Onlara şahsî çalışma ve teşebbüsleriyle yaşamak ve yükselmek kudretini vermiyor. Memleketimiz Osmanlı Devletinin teşekkülündenberi kuva-i umumiyeye sahip olmak suretiyle yaşar. Bunun en son istihalesi Tanzimat devrinin mahsulü olan memur nümunesidir. Tanzimatın mahiyeti, varidatı bir merkeze toplayarak, bir memurlar heyeti vücude getirmekten ibarettir. Üzerimizde ağır bir tazyik icra ederek bu hareketi tevlit etmiş olan Avrupa'da örnek alınacak merkezî cemiyetler vardı. En parlak nümunesi ise infiradî cemiyete karşı reaksiyon yapan Fransa idi.

Tanzimatla teşebbüs edilen iş, teşkilât vücude getirmek ve cari olan usulleri toptan değiştirmekti. Gülhane hattında eski usulün tamamen değişmesinden bahsolunuyor. Fransa'da ve eski Yunan sitesinde filozofların ve kanun koyucuların siyasî ve idarî müesseseleri vücude getirmekte oynadıkları vazife ve rolü bizde kanun nakilcileri oynamiya başladı. Tanzimatla beraber büyük mekteplerimizin teessüsü başlıyor: Bir yandan yeni kurulan makineyi işletecek, diğer yandan tamamlanmamış olan makineyi fikrî kudretleriyle kuracak ve tamir edecek adamlara ihtiyaç var. Bu şerait dahilinde vücude gelen müesseselerde "terbiye" nin bir kışla hayatına, "tahsil" in de nazariyat ve kitaplara dayanacağı zarurîdir. Demek ki maarifimizin umumî teşkilâtı, Avrupa karşısında mevcudiyetimizi muhafaza zaruretiyle cemiyetimizde doğan cereyanın terbiyedeki tezahüründen başka bir şey değil. Silsilei memuriyete tekabül eden bir silsilei mekâtip.

Bizde ilk tahsil âdetâ hayatî bir mesele sayılmaktadır. Bunun sebebi Türk halkının ekseriyetini ve esasını teşkil eden köylünün feci durumudur. Fakat ilk tahsilin sırtına yükletilen vazife kendi imkân hudutlarını aşmaktadır. Zannediyoruz ki bütün dertlerimizin kökü cehalettir. Bu yanlış anlayış yüzünden muallimlere hükümet kuvvetiyle aile babaları üstünde bir mevki temin edilmek ve yalnız çocuklara değil, babalara da fikrî ve siyasî rehberlik yapmak gibi bir vazife yükletilmek düşünülüyor.

İşin doğrusu ise memleketimizde ziraatin geri ve iptidai oluşudur. Bu geri ve iptidailiğin devâsı, tahsilden ziyade ziraati terakki ettirmektedir. Bunun için de çiftçilerimizin asıl muhtaç oldukları şey onların çalışma ve istihsal kudretlerini arttıracak vasıtaları hazırlamak. Bu tabii himayeyi ilkokul öğretmenleri, vâizler, ziraat müfettişleri, nahiye müdürleri gibi çalışmayı bizzat ve kendi hesabına olarak idare etmeyen kimselerden yâni hükûmet adamlarından hiçbiri hiçbir suretle yapamaz. Bunlar ilk tahsil, ziraati teşvik gibi emniyet verici unvanlar altında, memurculuğun genişlemesi ve hükûmet kuvvetinin faaliyet sahasını arttırması demektir ki, içtimaî yükselme yoluna değil, sukut ve inkıraz yoluna delâlet eder.

Türkiye'nin içtimaî istikbali memuriyet namzetleri münevverlerin çoğalmasına değil, istihsal kudretlerini teşebbüsleriyle ilerleterek içtimaî muhitimizi tahavvüle uğratacak âmillerin yetişmesine bağlı. Çorak bir vâdiye saplanıp kalan kültürümüz, edebiyat ve güzel sanatlarımız için de, sağlam ve feyizli bir gelişme zemininin vücuda gelmesi, ancak içtimaî muhitin bu mesut değişmesiyle kabildir.

c — *Temellük tarzı*: Bir şeye sahip olmada emniyet, çalışmanın kuvvet ve intizamını, cemiyetin sağlamlığını gösterir. Bu ise memleketimizde hiç yoktur. Küçük bir inceleme burada sırf idarî bir mesele karşısında olmadığımızı bize gösterir. Memleketimiz halkının en esaslı ve sabit kısmını teşkil eden köylüler iki nevi araziden faydalanarak maişetlerini temin ederler.

1 — Baltalıklar, mer'alar gibi köylüler arasında taksim edilmiş olan arazi.

2 — Mezrea, istifade edilmesi işletilmesine, devamlı bir çalışmaya ihtiyaç gösterdiği için aile cemaatleri tarafından tasarruf olunmaktadır. Köy gibi ziraî bir cemaatte tarlaların arasında dağıtılması ve bu dağıtılmanın tecavülden masun olması gerekir. Bizde devletin teşekkülü sırasında köy arazisinin köylülere "ihale ve tefvizi" vazifesi sipahiler tarafından deruhte olunmuştu. Bu suretle köy cemaatlerine kuvayi umumiye riyaset etmekte idi. Çiftçi köy sipahisine bağlı bir «yarıcı» vaziyetinde idi. Sipahilerin yerine geçen mültezimler ve onu takip eden tapu idareleri ise, sipahiler kadar da onlarla alâkadar olmadı. Bu suretle köy cemaatleri şiddetle muhtaç oldukları bir nüfuzdan mahrum kalarak inhilâle mahkûm oldu. Bu hâl memleketimizde devamlı bir buhran doğurdu. Köylü

arazisinin mütegalibe ve eşraf eline geçmesine sebep oldu. Ve hükümet memurları ise bu hâdiselerde kolay kazanılır bir âlet vazifesi gördü.

İçtimaî zâfımız, iktisadî rekabet sahasına dahil olmak zarureti karşısında memleketimizi eskisinden daha müthiş bir tehlikenin tehdidi altında bulundurmaktadır. Köylümüzün istihsal şekli değişmedikçe yâni ticarî bir ziraate doğru gidilmedikçe hiç bir ciddi iş başarılmaz. Ve gün gelir köylünün toprakları, hulûlü muslihane ile gelecek müteşebbis, ve kabiliyetli ecnebi unsurların esareti altına girer.

**

d — *Umumî hayata ait teşkilât*: İdare şekilleri ve bütün umumî hayata ait teşkilâtların, hususî hayatla olan münasebetleri araştırılmadan yapılacak bir tetkik hiçbir mâna ifade etmez. «Merkeziyet» veya «ademi merkeziyet» namları altında, kendi kendine mevcut bir idare tarzı yoktur. Yalnız hususî hayatın istiklâl ve metanetinden mahrumiyeti, «merkeziyeti», istiklâl ve metaneti ise «ademi merkeziyeti» doğurmaktadır. Yâni hususî hayat ne kadar kuvvetli ve sağlam ise, umumî hayata ait hizmetler de o kadar az olur. Binaenaleyh idarî teşkilâtta, hedef merkeziyetten ademi merkeziyete gitmek olmalıdır. Ademi merkeziyette devlete ait işler, ancak hususî hayatın hududunu aşan ve umumun menfaatini alâkadar eden şeylere münhasırdır. Ve devletin vazifesi asgarî hadde inmiştir. Hakikî istibdat devletin başında bir şahsın keyfî hareketi olmayıp ferdin hususî hayatına varıncaya kadar her şeye karışmadadır. Halka ait işleri faal bir tevzie tâbi tutarak ciddi bir «tefrik-i kuvva» tesis edecek şahsî teşebbüs ve istiklâle sahip insanların azlığı halinde, umumî işler toptan merkezin eline düşerek bütün kuvvetler ve hâkimiyet bir kişide veya bir zorba zümre elinde kalır. Bu halde mahallî teşkilâtların boş bıraktığı yeri büyük bir nüfuz kazanan memurlardan mürekkep bir heyet işgal eder ki icraatları keyfî olmaktan kendini kurtaramaz.

Bütün mahallî kuvveleri ve teşkilâtları silip süpürerek hâkimiyeti bir tek merkezde topladıktan sonra bunun başına ister irsî haklara sahip bir hükümdar koyunuz, isterseniz bunu milletin saltanat hakkına raptediniz bu hal hiç bir suretle hususî hayatın umumî hayat karşısında durumunu değiştirmez. Mesele, hâkimiyetin

bir şahıs veya bir meclis tarafından icra edilmesinde değil, hususî hayatın umumî hayat tarafından zincire vurulmasındadır.

Görülüyor ki «adem-i merkezîyet» yâni halkın kendini idare etmesi infiradî cemiyetlerin, umumî hayatını tecelli ettiren bir hâdisedir. Merkezîyet ise tecemmüî zihniyetlerde vücut bulan çorak ve akîm bir nazariye.

Adem-i merkezîyet, işlerin hususîyetine göre umumî kuvvelerin tefriki, yâni her muayyen mesuliyete bir salâhiyetin tekabülüdür. Merkezîyet ise işlerin karıştırılması, mesuliyetlerin muayyen bir salâhiyete tekabül edememesidir.

Tanzimattan önceki ve sonraki mutlak hükûmetler, meşrutî ve parlâmanter hükûmetlerimizle aynı karakterdedir. İngilterede Krallığın, Fransadaki Cumhuriyetten kıyas kabul etmez derecede sağlam olması da merkezî kuvvetin mahdut mesuliyetleri deruhte etmesinden ileri gelmektedir. Halbuki Fransa'daki merkezîyet, umuma ait işlerin bütün mesuliyetini bir noktada toplayarak, bu kadar çeşitli menfaatleri ihtiyacı karşılayacak surette idareden — memurların mütemadiyen çoğalmasına rağmen — âciz kaldığı için, krallıklar, meclisler, imparatorluklar, hoşnutsuzluk ve ihtilâller karşısında göçmüş ve o merkezî teşkilât üzerine kurulan cumhuriyet ise aynı içtimaî kanuna tâbi kalmıştır.

İşte pek açık olarak görülüyor ki umumî hayattaki hakikî ilerleme ne meşrutiyetten, ne parlâmentarizmden ve ne de cumhuriyetten doğuyor. Belki daha fazla bu, hususî hayata kudret ve intizam veren şahsî teşebbüsten meydana gelmektedir. Halbuki hususî hayatın önemini kavramıyarak kavimleri ancak siyasetle ve kanunla idare etmek vehmine kapılan bizim gibi tecemmüî cemiyetler her gün buhrandan buhrana sürükleniyor.

Bizde Gülhane hattının neşrinden beri vuku bulan icraat ile ileri kavimler camiasına girmiş olduğumuza dair bir kanaat var. Biraz dikkat edilince, Tanzimatın hüneri, o zamana kadar hâkimiyet icra edenleri yaşatan varidatı bir hazinesi umumiyede toplamaktan öteye geçemez. Bu suretle hazineden icra edilen tediyat ile geçinmek mecburiyetinde kalan memurları, hayat-ı umumiyeye erkânını, hazinenin idaresini elinde tutan merkezin emirlerine kolayca itaat ettirmek. Yâni hususî hayatın üstünde ve ona hâkim bir çok umumî hayata ait cemaatler yerine, büyük bir umumî hayata ait cemaat vücude getirmek. Halbuki infiradî cemiyet-

en ufak bir alâmet bulmıya imkân yok. Esasen bu kabil de olalarda umumî kuvveler katiyyen bir memur cemaati elinde değildir.

Demek ki Tanzimat hareketinde bizi umumî saadete götürecektir en ufak bir alâmet bulmıya imkân yok. Esasen bu kabil de olamazdı. Çünkü Tanzimatla umumî hayata verilmek istenen tertip, hususî hayatta vukua gelen bir terakkinin neticesi değildir.

Böyle bir cereyan altında memlekette vücade gelecek içtimaî nümune memur örneği ve beslenecek teşekkül ise devlet teşekkülüdür. Bu içtimaî teşekkülde fert maîşetini umumî kuvvelerden birisine sahip olmakta arayarak şahsî istiklâlini kaybeder. Mevki için rekabet ve mücadele neticesi ahlâk sukut eder.

Memurluk tahlil fikri ve teşebbüs, istiklâl ve mesuliyet hissi gibi bir hükümet adamı için elzem olan evsafın izalesine sebep olduğu için, bu yol umumî hayata da en kifayetsiz unsurlar yetiştirilir bir zemindir.

Hülâsa umumî hayata ait teşkilât, daima ve her yerde hususî hayatın şartlarına ve icaplarına tâbi bulunmaktadır. Bunun içindir ki idarî ve siyasi ıslahat başlı başına halledilemez.»

VII

Umumî hayata ait ıslahat:

1 — Mahallî hükümet: idarî teşkilât, merkezden verilecek emri, memleketin her tarafına dağıtma yoluyla değil, belki her muayyen işe salâhiyetli ve mesul idare heyetleri vücade getirmek suretiyle düzeltilmeli. İşlerin idaresi, en uygun mahalde bulunan en ehil heyetler tarafından kâfi ve lâzım salâhiyet ile deruhte olunmalı. Halk idareye hususî hayatında saygı değer bir mevki kazanmış ve istihsal faaliyetinde başarı göstermiş fertleri vasıtasıyla iştirak ettirilmeli. Bu suretle halka ait işler, halktan bir tabaka ile ayrılmış memurlardan müteşebbis ve çalışkan kimselerin eline geçer. Bu suretle aynı zamanda “infiradî teşekküle” geçmek imkânları sağlanmış olur.

2 — *İnzibat kuvveti*: Asayiş ve inzibat kuvvetlerinin halkın hukukunu her türlü tecavüzden masun bulundurmaması için, inzibat işlerinin mahallî idarelerce temin edilmesi lâzımdır.

3 — *Adliye*: Hâkimlik, en yüksek mesuliyet duygusunu gerektiren bir mevkidir. Bunun için hâkime en geniş şekilde şahsî

istiklâl temin edilmelidir. Eğer hâkim mesleğinde ilerlemeyi hükûmetten beklerse vicdanî istiklâlini geçim endişesiyle bağlayacaktır. Gerçi hâkim için «azledilemez» kaidesi ihdas olunmuş ise de bu tedbir de kenidsinden beklenen neticeyi vermemiştir. Zaten hiç bir yerde idarî ve siyâsî tedbirlerle içtimaî zararların önü alınamamıştır.

Hukukun masuniyetini en emin surette tekeffül eden adli teşkilât, hususî hayatta muvaffak olmuş ve şerefi herkes tarafından tasdik edilmiş vicdanî hürriyete sahip kimselere tevdi edilmeli ve her yerde bu neviden yerli insanlardan teşekkül etmelidir. Onlar devlete muhtaç olmadıkları için korkmadan vicdanlarının sesine uyarak davaları hallederler. Hal-i hazırda bile memleketimizin bazı cihetlerinde, etrafındaki kimselerin hürmet ve itimadını kazanmış olan kimseler halkın hakemliğini yapmakta ve küçük davaları halletmektedir. Bu gibileri hükûmet tarafından sulh hâkimi olarak tayin edilebilir.

Adli teşkilât şu ihtiyaçlara cevap vermek mecburiyetindedir.

a — Hâkim adalet istiyenlere mümkün olduğu kadar yakın olmalıdır.

b — Mümkün olan süratle hak yerine getirilmelidir.

Bunun için de mahkemelerin dağılma şekli tecrübî usulden doğacak hususî kanunlara tâbi olmalıdır. Bu maksatları temin için adli teşkilâtı yeknasaklıktan kurtararak, ihtiyaca uyacak bir şekilde tanzim etmek gerekir.

4 — *Mülkiyet*: Bizde mülkiyet müştereken tasarrufun muhtelif derecelerinden fazla bir mevkie yükselemiyor. Mülkiyet meselesinin içtimaî halli, faal bir çalışma ile müşterek mülkiyetten şahsî mülkiyete geçmekle mümkün olur. Bunun için Defter-i Hakanı (tapu daireleri) idaresinin arazi ve emlâk sahiplerine kolaylık temin edecek bir hale ifrağı lâzımdır.

5 — *Memleket servetinin işletilmesi ve nafia*: Hükûmet şahsî teşebbüsün gelişmesine yardım edecek bir vaziyet almalıdır. Halbuki müteşebbisler kolaylığa mazhar olacağı yerde bir yığın zorluklarla karşılaşılıyor. Ve birçok meselenin hükûmet merkezinde halledilmesi istihsal çalışmalarını kötürüm bırakmakla kalmıyor, aynı zamanda merkezdeki politikacılara para yedirmek suretiyle işini halletmek gibi kötü ve gayri ahlâkî bir yola sapılıyor. Bundan ötürü ormanlardan maden ve nehirlerden faydalanmak hususunda hü-

kûmetle vuku bulacak muamelelerin kolay olması ve bunların mahallî idareler tarafından tertip ve tanzim edilmesi gerekir.

6 — *Tahsil ve mektepler*: İçtimai yükselmemizi yalnız başına maarif, tembel bir terbiye sistemle elele veren nazari tahsil ile başaramaz. Tahsil zamanın ihtiyacına cevap verebilecek tarzda ayarlanmalı ve şahsiyetin gelişmesi için faal terbiyenin bir yardımcısı olmalıdır. Hazır mevkilerin elde edilmesini temine yardım eden bir gaye takip etmemelidir; bilâkis bütün tahsil derecelerinde pratik ihtiyaçlara cevap verecek bir kabiliyet olmalıdır. Mekteplerin idaresinde de gaye, kendilerini yaşayacak vasıta ve istinatları devletin haricinde temin olmalıdır. Mektepler devletin idari teşkilâtının bir parçası olmaktan çıkarak ailelerin tamamlayıcısı rolünü oynamalıdır. Bu iki esası muhafaza edebilmek, yâni hem mekteplerin hususî hayata bağlı olarak inkişafına ve hem de pratik hayatın ihtiyaçlarına uygunluğunu temine doğru gidebilmek için bu işlerin muntazam şartlarını mahallî hükûmete tevdi etmek icap eder. Bu suretle devlet memurlarıyla iş sahibi aile reislerinin çalışmaları arasında bir âhenk vücade getirmek de mümkün olur.

X *Hususî hayatımızda ıslahat*:

Bütün meselenin ruhu cemiyetimizi "tecemmüî teşekkül" den "infiradî teşekküle" geçirmektedir. Bu geçiş esasen bir terbiye meselesidir. Herhangi bir cemiyette ise terbiyeyi yapan ve tanzim eden ailedir. Öyle ise millî terbiyeyi, istihlâk ve ataletten istiklâl ve teşebbüse tevcih için yegâne çare: "infiradî aileler teşkiline muktedir kız ve erkekler yetiştirmek". Bu yeni hareketi meydana getirmek için şu esaslardan hareket edilmelidir:

1 — İlm-i içtimain infiradî terbiye hakkındaki incelemesinden ilham alarak İngilizlerin public school dedikleri mekteplerin terbiye şartlarından memleketimizin ihtiyaçlarına göre faydalanmak.

2 — Gençlerimizde infiradî seciyeyi vücade getirmek için Anglo - Sakson terbiye muhitinden faydalanmak ve onları bu muhitlere göndermek.

3 — Bu terbiye ile yetişecek gençlere memlekete döndükleri zaman toprağa kuvvetli şekilde yerleşmelerini temin edebilecek kolaylıklar göstermek. Infiradî terbiye ile mücehhez ailelerdir ki büyük ziraî kalkınmaları başarabilir. Bunlar topraklarımızın hakikî fatihleri olur. Bu suretle hem şehirlerimiz içtimai çürümeden kur-

tulur, hem de politikacılığın zararlı ve iğrenç kavgalarından uzak bulunur. Bu suretle asırlardan beri siyasî vasıtalarla bir türlü haline muvaffak olamıyarak bugün kat'î bir çökütü ile kapanacak bir facia halinde yaşadığımız mevcudiyetimizin bekası meselesi, lehimize ve bütün insanlığın lehine olarak ancak bu suretle hal çaresine kavuşur.

Ey hâllâk-ı ulviyat! Bu yetim ve metrûk vatanda bu mukaddes maksadın tealisine cümlemizi bütün varlığımızla çalışmağa, muvaffak eyle!»

İşte Sabahattin Bey'in 1911 senesinden 1948 senesine kadar vatani hakkındaki duası bu olmuştur.

VIII

Sabahattin' Bey'in tesiri:

Kendilerini gerçek bir insan ve cemiyet sevgisine vakfeden insanlar ne kadar unutulursa unutulsun, son meşaleyi onların fikirleri yakar. Sabahattin Bey'in düşünceleri henüz gerçekleşme yoluna girmemiş olsa dahi, bir ideal olarak bir çok kimselerin kafasında yaşamıştır. Onun fikirlerinin en hararetli taraftarlarından biri 1918 - 19 da «Meslek-i İçtimaî Cemiyeti» ve mecmuasını kuran, bazı monografi örnekleri vücutte getiren Mehmet Ali Şevki Bey'dir. 1942 - 43 de kendisine Üniversitede Profesör Hilmi Ziya Ülkenle birlikte çalışmak üzere tecrübî sosyoloji öğretim görevliği verilmiş ise de rahatsızlığı dolayısıyla iki sene sonra bu vazifeyi bırakmaya mecbur oldu. Eski Maarif Müsteşarı ve Halk Partisi Genel sekreteri Nafi Atıf Kansu daha Meşrutiyet yıllarında, Edirne'de çıkan «İlim» ve İstanbul'da çıkan «Muallim» mecmuasında Sabahattin Bey cereyanının müdafii olarak görünüyor. Eski ilk tedrisat umum müdürü ve eski Amerika talebe müfettişi Ragıp Nureddin Ege ve zevcesi Bayan Nezahet Ege Sabahattin cereyanının hararetli taraftarı olmuşlar ve bu sahada neşriyat yapmışlardır. Eski Mülkiye müdür muavini ve coğrafya hocası ve hâlen tarih profesörü Hamid Ongunsu da o devirde bu cereyanın taraftarlarından biri olarak gözükmektedir. Gençlik faaliyetinde Sabahattin tesiri birinci plânda rol oynamıştır. Kendisi «Meslek-i İçtimaî Cemiyeti» nin azâsı olmakla kalmamış o azmanki mülkiye talebesinden Hilmi Ziya — Profesör Hilmi Ziya Ülken — ve arkadaşlarını bu cemiyete azâ olmağa

teşvik etmiştir. Ahmet Bedevî umumiyetle siyaset hayatına karışmış olmakla beraber hayatının ilk devirlerinden beri Sabahattin'in fikirlerine son derece bağlı bir zat idi.

Doktor Nihad Reşad onun hayranı ve fikirlerinin hararetli taraftarı idi.

İstanbul Belediyesi sabık köycülük şubesi müdürü Salâhaddin Demirkan: aynı zamanda «Köye Doğru» gazetesinin sahibi idi. İstanbul ve civarı köyleri üzerinde monografik tetkikler yapmıştır. Bunlardan bir kısmını kendi gazetesinde neşretmiştir.

Mehmet Ali Bey (mühendis) sosyolog olmamasına rağmen Sabahattin Bey cereyanının hararetli taraftarlarından biridir.

Etem Menemencioglu: (Eski sefaret müsteşarı ve Hukuk Fakültesi profesörü) Sabahattin Bey ekolüne karşı sempati olan eski Muallimler Birliğinde Mehmet Ali Şevki Beyin çalışmalarına iştirak eden zatlardandır.

Prof. Sıddık Sami (Üniversite Rektörü) Muallimler Birliğindeki sosyolojik ve pedagojik münakaşalarda Mehmet Ali Şevki ve arkadaşlarının temâyüllerine iştirak ederdi.

Sabahattin Bey'in kâtibi olan Satvet Lûtfi onun bazı eserlerini ve Le Play mektebine ait bazı tercümeleri neşretmiştir.

Bütün bu yukarıda adlarını saydığımız zatlar, bir kaç müstesna, ancak hayatlarının muayyen devrelerinde Sabahattin Bey'e ve fikirlerine taraftar olmuşlar ve fakat bu yolda önemli neşriyat ve inceleme yapmamışlardır. Bunlar arasında tecrübî sosyolojiyi Durkheim sosyolojisi yerine Üniversiteye sokan Hilmi Ziya Ülken ise de son çalışmalarını — bazı köy tetkikleri yapmasına rağmen — tecrübî sahada geliştirecek yerde, ona Değer felsefesine istinat eden bir temel arama etrafında toplamıştır. Gerçi bu, sosyolojinin en zayıf taraflarından biri felsefi temelden mahrum oluşu ise de, sayın profesörün bu yoldaki çalışmaları, araştırmaların müstakil bir enstitü halinde gelişmesi hususundaki gayretini azaltmıştır. Kendisi yirmi seneden fazla bir zaman, bu yol üzerinde ısrar etmesine rağmen, henüz bir sosyoloji Enstitüsü kurulmamıştır. Oysa ki, Sabahattin Bey mektebinin fikirlerini kendisine ilk telkin eden Hâmid Ongunsu'nun Edebiyat Fakültesinde senelerce süren dekanlığı sırasında, bir çok ileri memleketlerde olduğu gibi, bizde de bir sosyoloji Enstitüsü kurulabilirdi. Sosyoloji metodu hakkında ne kadar kuvvetli bilgimiz olursa olsun, bu bilgi bize «memleketi tanı-

ma» yı sağlayamazsa boşlukta kalmış mücerret fikirler mesabesine düşer. Esasen hâlâ skolastik zihniyeti bir türlü kafamızdan söküp atamayışımızın en büyük alâmetlerinden biri, tabiat ilimleri sahasında bile spekülâtif kalmamızdan ileri geliyor. Spekülâtif düşünceye hücum ederken dahi spekülâsyondan başka bir şey yapmamak insana hüznü veriyor. Meselâ bizzat Sabahattin Bey ve talebeleri de bütün neşriyatlarında tecrübi sosyolojiyi tavsiye ettikleri halde, otuz bu kadar seneden beri, esaslı bir şekilde yapılmış bir Türkiye monografisi vermiş değillerdir. Bundan dolayı, işin ferdî teşebbüsler üstünde kuvvetli Büro ve Enstitü araştırmaları haline gelmesinin çoktan zamanı gelmiş ve geçmektedir.

Yazımı memleket hesabına böyle bir Enstitünün bir an evvel kurulması dileğiyle bitirirken, bu husustaki rehberliğini minnet ve şükranla anacağımız Sabahattin Bey'in hiç olmazsa kemiklerinin yabancı bir toprakta daha fazla kalmasına gönlümüzün razı olmadığını söylemek isterim.